

MONUMENTA DEPERDITA

Sarkadi Márton

SZEMBEN A SÁRKÁNNYAL NYÍRBÁTOR, REFORMÁTUS (EGYKORI SZENT GYÖRGY-) TEMLOM

Az elmúlt tizenegynéhány évben arra a kérdésre, honnan lehetne pénzt kapni felújításra, restaurálásra s egyéb, a tulajdonosok számára gyakran nem is érthető módon kötelezően előírt feladatokra, mint például kutatásra, dokumentálásra – egyetlen válasz létezik: pályázni kell. Sajnálatos azonban, hogy kulturális örökségünk fennmaradásának tudományos alapokon nyugvó biztosítása önmagában nem elegendő indok az anyagi források elnyerésére. Az évek során egyre csökkentek azok a pályázati források, amelyek a kutatáson alapuló helyreállításra, restaurálásra rendelkezésre álltak. Fogytakoztak, végül napjainkra teljesen megszűntek azok a források is, amelyek a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kezében voltak, s a kifejezetten műemlékvédelmi elvárások következtében keletkező többletköltségek

kompenzálását szolgálták. A hivatal kezében levő eszközök ma már azt sem teszik lehetővé, hogy bizonyos kutatási munkák finanszírozásával járuljon hozzá a helyreállításokhoz olyan esetekben, ahol a tulajdonos nem képes azokat kifizetni.

A műemlékvédelmi elveket magától értetődően érvényesítő források fogyatkozásával párhuzamosan egyre inkább előtérbe kerültek az olyan pályázatok, amelyeknek csupán egyik eleme egy műemléken elvégzendő „felújítási” munka, s a pályázat alapvető célja más: például a turisztikai vonzerőfejlesztés. E – többnyire európai uniós – pályázatokon mesés összegeket ítélnek meg az egyéb források már-már szégyenletesen szűkös keretéhez képest, s talán ennek következtében is a komolytalanság, nem egyszer a kalandorság hangulata vonja déli-

1. Nyírbátor, részlet a várostörténeti sétányból: régészeti

2. Nyírbátor, a
református templom
északkelet felől, 1962.
KÖH Tervtár, ltsz.
5153

bábos fénybe e projekteket. (1. kép) Fontosnak látszik e helyen is rögzíteni, hogy a műemlékek tudományos megismerése s a tapasztalatok alapján való konzerválása, meghatározott értelemben való helyreállítása önmagában is indukálja a turizmus fejlődését. Lényeges különbség van azonban aközött, hogy a saját törvényszerűségeinek szem előtt tartásával, szakmai szempontból jól helyreállított műemlékek megismertetésére szerveződhet turisztikai tevékenység, vagy a turisztikai célok mindenekfelett való érvényesítése által teremtett feltételek kényszerzubnyába erőltetik bele a műemlékeken elvégzendő munkálatokat. Rontja a helyzetet, hogy a pályázatok összeállításakor nem egyszer mintha minél nagyobb összeg elköltését igyekeznének indokolni, ebből következően nem a műemlékek szempontjából fontos tevékenységek kerülnek előtérbe, hanem a sok pénzbe kerülő feladatok sora, s háttérbe szorulnak, sőt gyakran teljesen elmaradnak azok a tennivalók, amelyek tudományos szempontból, vagy a műemléki értékek fenntartása szempontjából (valóban) fontosak. (2. kép) Nyilván nem független e helyzet sok problémája attól a ténytól, hogy a pályázatok összeállítását nem műemlékvédelmi szakemberek végzik, hanem projektmenedzserek, akik számára a szakmai szempontok (legyenek azok a műemlékek állagában jelentkező károk, vagy elviekben rekonstruálható épületrészekre vonatkozó tudományos adatok) legfeljebb

ürügyet jelentenek a különböző munkálatok elvégzéséhez, de nem valódi jelentőségüknek megfelelően értékelhető kiindulási alapot. További befolyásoló tényezőt jelent az is, hogy több résztvevő a projekt mérete, és nem annak valós haszna függvényében kap díjazást.

A gyakorlat azt mutatja, hogy pusztán hatósági eszközökkel e helyzetet nem lehet úrrá lenni. Amennyiben egyáltalán szükség van jogerős építési engedélyre a pályázat beadásához, az csupán kikötések sora formájában tartalmazhatja a műemlékvédelmi szempontokat. Előírhatja bizonyos munkálatok elvégzése előtt például a minimálisan kötelező régészeti feltárást vagy más kutatást, de ezen tennivalók költségvetésben való szerepeltetését e kikötés nem garantálja. További probléma, hogy a kötelezően előírható kutatási munkák köre és mértéke nem az adott objektum konkrét (tudományos) jellegzetességeihez igazodik, hanem a jogszabályokhoz. Különösen gyenge a hatása az engedélyeknek arra vonatkozóan, hogy elérjék bizonyos, műemlékvédelmi szempontból kívánatos célok teljesülését, hiszen a tulajdonost szándékkal ellentétesen csupán nagyon korlátozott körben lehet kötelezni munkálatok elvégzésére. Amennyiben nem kívánatik meg a jogerős engedély a pályázat beadásához, akkor még rosszabb a helyzet, hiszen a megbízó esetleg csak a pályázat beadása, sőt akár a pénz elnyerése után szembesül egy sor műemlékvédelmi igénnyel. Ez sok esetben

3. Nyírbátor, a református templom toronyaljának bejárata

azzal a mindenki számára kínos helyzettel jár, hogy a megpályázott összeg nem fedezi a kötelezően elvégzendő munkákat. A tudományos tennivalók rendszerint kimaradnak, vagy alulkalkuláltak a pályázatokban, ugyanis az objektumot valóban ismerő kutatókat nem szokás bevonnani a pályázatok előkészítésébe. Mindez arra hasonlít, mintha a kórházban a gazdasági igazgató határozná meg, hogy egy műtét előtt milyen vizsgálatot végezhetnek el a páciensen. Az elbírálás módja sem segíti a műemlékvédelmi szempontok érvényesülését; a bírálati szempontok között az, hogy a műemlék számára egyáltalán kívánatos-e a tervezett beavatkozás, többnyire nem is szerepel(het). A bírálatnak ugyanis objektívnek kell lennie. Értékelhető tehát például az olyan könnyen számszerű-

síthető jellemző, hogy hány új munkahelyet teremt a projekt, de az nem, hogy egy régen elpusztult épületrész rekonstrukciója tudományos szempontból megalapozott-e, esetleg nem lenne-e helyesebb egy tervbe nem vett restaurálási munkára fordítani a pénzt. Efféle mérlegelés csak egy szakmai szempontból felkészült, megfelelő áttekintéssel rendelkező zsűritől származhatna, ilyen zsűri részvétele azonban az objektivitás álszent kívánalma miatt nem megengedett. A bírálat szempontjainak jelentős része nem a (műemlékek szempontjából) valóban lényeges paraméterekre irányul.

A pályázatok logikájába ráadásul egy alapvető tény rendkívül nehezen illeszthető be: a műemlékeken végzendő beavatkozások teljes mértékben csak a kutatások lebonyolítása után határozhatók meg. Amellett, hogy nagy szükség lenne kutatások finanszírozását lehetővé tevő pályázatokra, amelyek egy nagyobb projekt előkészítésére hivatottak, az is nyilvánvaló, hogy a kutatások egy része csak a kivitelezéshez kötődve végezhető el. A szükségképpen keletkező „menet közbeni” változtatások pedig a pályázatok többségénél igen sok akadályba ütköznek; nehézkes a pénzügyi átcsoportosítás és a határidő módosítása.

Mindebből következően a hatóság képviselőjét folyamatos nyomás terheli, mert az engedély kiadásának feltételekhez kötése, a kikötések betartatása, a műemléki érdekek érvényesítése a projekt bukásával járhat. Márpedig ezt nemcsak nem kívánja, de egzisztenciális okokból meg sem engedheti magának egy műemléki felügyelő. Ebből adódóan a kutatások lebonyolítására és eredményeinek figyelembevételére sok esetben nincsen lehetőség, s azok eleve nem a projekt alapvető irányvonalát meghatározó, hanem csupán a kötelezően kielégítendő tennivalók körébe tartoznak, amelyeket a házi feladatát végző rossz diákhöz hasonlóan igyekeznek elsumákolni a pályázatok lebonyolítói.

A nyírbátori református templomon lezajlott felújítás mintha csak a fentieket igyekezne illusztrálni. A 3,5 milliárdos projektben a Nyírbátori Önkormányzat, valamint három történelmi egyház, a római katolikus, a görög katolikus és a református volt partner. Célja a vallási turizmus fejlesztése keretében a nyírbátori strandfürdő átépítése, a

római katolikus és református templom felújítása, e kettőt összekötő várostörténeti látogatótú kiépítése, a panoptikum létrehozása, valamint a máriapócsi Kegytemplom felújítása volt. Az alábbiakban a református templomon végzett tevékenységet vesszük szemügyre, s csupán kitérőt teszünk a többi elemre, elismerve, hogy a teljes projekt értékelése is kívánatos lenne.

A nyírbátori református templom jelentőségét nem szükséges e helyen részletesen ecsetelnünk: hazánk elsőrendű műemlékeinek sorában azért is különösen fontos helyet foglal el, mert szinte teljes épségben vészelte át az elmúlt századokat. Jól képviseli a kiemelkedő nivójú építetői szándékot, nem csupán építészeti kialakítása, de szerencsésen fennmaradt berendezési tárgyai, dekorációja révén is. Hozzá hasonlóan reprezentatív, az uralkodói udvar környezetének kultúráját bemutató középkori emlék igen kevés maradt fenn: mindez a vele való törődés fontosságát támasztja alá, a résztvevőkre pedig különös felelősséget ró.

A XX. században három ízben is folyt jelentős állagmegóvási, feltárási munka a templomon, s annak ellenére, hogy egyik alkalommal sem mellőzték teljesen a tudományos megfigyelést és dokumentálást, építéstörténetének legalapvetőbb mozzanatai sem álltak előttünk tisztán.¹ Csupán találgatásokra volt utalva a kutató abban a tekintetben, vajon tartalmazza-e korábbi épület falait a ma álló templom, s a rajta látható anomáli-

ának építés közbeni tervváltozás vagy egyéb körülmény volt-e az oka.² A 2008-ban lezajlott, Simon Zoltán által végzett szondázó kutatás néhány kérdésre választ adott, de legalább ugyanannyit hagyott nyitva. Nem kívánjuk e helyen értékelni a kutatási eredményeket, nincs is módunk teljes körűen áttekinteni azokat, de úgy véljük, Feld István joggal tette szóvá, hogy a kicsiny kutatóablakokban megfigyelhető jelenségek s egyéb adatok nem alkalmasak az építésmenet oly mértékű rekonstruálására, ameddig Simon Zoltán – igaz, a kutatás korlátaiból eredő bizonytalanságokat erősen hangsúlyozva – elmerészkedett.³ Témánk szempontjából sokkal fontosabb azt tisztázni, milyen korlátokról is van szó. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a projekt nagyságához és az épület jelentőségéhez viszonyítva megszegyenítő körülményekről: a falkutatásra és külső régészeti feltárássra mindössze nyolc nap s egy gördülőállvány állt rendelkezésre. Igaz ugyan, hogy falröntgenezésre, azaz drága műszeres vizsgálatra sor került a kutatások során, de ezt inkább a jól mutató PR-tevékenységek, semmint a valós haszonnal járó tudományos munkák közé sorolhatjuk. Rendkívül fájó, hogy a belsőben régészeti feltárásról nem lehetett szó, falkutatásról is csak néhány helyen, igen kicsiny kutatóablakok formájában. A később teljesen átépített toronybelsőbe a kutató be sem juthatott, nemhogy az e helyen az építész tervező által is szükségesnek tartott régészeti feltárá-

4. Nyírbátor, református templom. Bekarcolások a toronyfalon, fészek a lépcsőnek

5. Nyírbátor, református templom. Átjáró a padlástérbe a megcsontkított kötőgerendák között

elvégezhető lett volna. Megjegyzendő, hogy itt később a lift miatt alapozási munkák is folytak, ami a régészeti részvételt magától értetődően megkövetelte (volna). Mindez különösen azért is szembeszökő, mert a kivitelezési munkálatok során végül teljesen beállványozták a homlokzatokat, s ez az alkalom páratlan lehetőséget biztosított volna további tudományos megfigyelésekre, a szondázás során megfogalmazott kérdések tisztázására és kiterjedt felületek (más uniós országokban hasonló esetben egyértelműen kötelező) dokumentálására.⁴ A kivitelezés menetéről azonban a kutatókat nem tájékoztatták, s nyilván a költségvetésben sem (vajon az engedélyben sem?) szerepelt kivitelezés közbeni kutatói megfigyelésre vonatkozó sor, s ha szerepelt is, annak teljesülését nem ellenőrizték. A tudományos kutatás szükségessége mellett érvelés még a projekt zászlóshajóját jelentő turisztikai attrakció megvalósítása érdekében végzendő vizsgálatok indoklása során is zátonyra futott. Az egyik legjelentősebb pályázati elem ugyanis, amely nem kevés műemlékvédelmi kompromisszumot igényelve építészeti beavatkozások sorát tette szükségessé, a Magyaror-

szágon igen ritkának mondható középkori jellegű tetőszerkezet látogathatóvá tétele volt. E tekintetben alapvető fontosságú lett volna a konstrukció korának meghatározása (ez az adat nagy valószínűséggel az építéstörténet egy fontos kérdésének, az építés befejezésének tisztázása szempontjából is meghatározó jelentőségű lenne), amelyre egy bruttó ötvenezer forint költséggel elvégezhető természettudományos vizsgálat, a dendokronológiai kormeghatározás alkalmas lett volna. A 3,5 milliárdos projekt büdzséjéből azonban erre nem futotta.

Mindez jól jellemzi a turisztikai projekt célkitűzéseinek a tudományos kutatáshoz való viszonyát: az engedély feltételeit (helyel-közzel?) kielégítették, teljességre törekvő igényt pedig nem fogalmaztak meg. Fel kell tennünk a kérdést: vajon csupán kihagyott s „bármikor” pótolható lehetőségekről van szó? Hangsúlyozandó, hogy a „bármikor” optimális esetben is legalább emberöltő távolságra kerülő alkalmat jelent, s természetesen nem számíthatók ide a munkálatok által érintett területeken elmaradt régészeti feltárások és falkutatások, amelyek pótlására már soha nem lesz mód.

Ilyen fájdalmas hiány, hogy a szentélyben végzett padlóburkolat-cserét és szintmódosítást nem kísérte régészeti feltárás, az oratóriumablak befalazásának kibontása nem kutató jelenlétében történt, a drénezést nem az épület régész kutatója kísérte figyelemmel stb. Vajon a (kulturális) turizmus fejlődését nem szolgálta volna jobban a valós tudományos eredmények bemutatása, mint a várkastélyban kiállított „élethű” viaszfigurából létrehozott Disneyland? A látogatókat figyelve egyébként ez utóbbi nem tekinthető sikernek: rövidke értetlen nézelődés után hamar odébbállnak. Az átlagember értékítélete tehát magasabb szintű, mint a nevelésükre irányuló célkitűzés nívéja.

Lássuk ezek után a református templomban megvalósult építészeti beavatkozásokat. Elkészült a tetőszerkezet javítása és a héjazat cseréje, ami az épület állagának védelme szempontjából mindenképpen jelentős eredmény. Kérdést jelent ugyan, hogy a természetes palafedés műemlékvédelmi szempontból jó választás-e, hiszen e területen korábban aligha alkalmazott, történeti szempontból megkérdőjelezhető hitelességű anyag. Jellemző módon a pályázati projekt honlapja is „önémet” fedésként nevezi meg. Napjainkban (újra) beszerezhető jó minő-

ségű fazsindely, amelynek használata (esetleg a tetőszerkezet biztos védelme érdekében vízhatlan alátétfedéssel párosítva) ilyen kiemelt jelentőségű műemlék esetében megfontolandó, sőt kívánatos lett volna még akkor is, ha élettartama rövidebb a paláénál. Mintha mai műemléki szemléletünk bizonytalanságát jelezné, hogy komoly javaslatként nem jön szóba a zsindelyfedés olyan épületeken sem, ahol bizonyíthatóan az borította korábban a tetőt. Legutóbb a Műemléki Tanácsadó Testületnek a jáki egykori bencés apátsági templom újrafedését tárgyaló ülésén került szóba a téma, de csak olyan formában, hogy azt ugyebár nem gondoljuk komolyan, hogy zsindelyt lehetne tenni a templomra. A testület írásban megfogalmazott véleményébe bele sem került a zsindely kérdése.⁵

Mint már szóba került, a tetőszerkezet bemutatása az egyik legfontosabb új eleme a turisztikai kínálatnak. A padlástér megközelítése a hajó nyugati fala előtt álló tornyon keresztül lehetséges. A karzat alól félköríves záródású, gyémántmetszéses díszű, reneszánsz kőkeretes ajtó nyílik a toronyaljba. (3. kép) Az ajtónyílásba lépve meghökkentő látványban van részünk: balra házigyári fürdőszobaajtó, jobbra rozsdamentes acél lift-

6. Nyírbátor, református templom. A templom falába mélyített elektromos szekrény

7. Nyírbátor, református templom. A karzataljat a templomtértől elválasztó üvegfal

ajtó néz velünk farkasszemet. Az eloxált alumíniumkilincsel büszkélkedő farostlemez valóban azt rejt, amire gondolunk: a gipszkartonnal és nyers OSB lapokkal leresztett, lépcső alatti zugban WC bújik meg. A falak mentén futó új, acélgerendákkal

gyámoltott lépcső járófelületei ipari horganyzott acélrácsokból készültek. A torony enyhe szabálytalanságai miatt a high-tech megjelenést esetlenül barkácsoltnak tűnő megoldások kísérik. (4. kép) A karzat feletti magasságban a falakat mindenütt XVII–

8. Nyírbátor, a
református templom
nyugat felől

XVIII. századi bekarcolásokkal borított vakolat fedí, amelybe belevésték az acélgerendák fészkeit, néhol pedig a járőrácok makacsodó elemeinek csináltak helyet. (4a kép) A bekarcolások alapos dokumentálása ettől függetlenül is egyértelműen kötelező

feladat lett volna, amelynek eredményeként sok (igaz, csupán történettudományi és nem anyagi) haszon lett volna remélhető.

A lift a torony boltozata miatt nem ér a padlástér szintjéig, két lépcsőkarnyi magasságot gyalog kell megmászni. Az akadály-

9. Nyírbátor, a várostörténeti sétány részlete

mentes megközelítés tehát nem teljesül, noha vélhetőleg a lift beépítése mellett szülő legfőbb érv volt, amely egyben a pályázat értékelésénél pluszpontot is jelentett. A padlástérbe való átjutás lehetővé tétele megkövetelte a nagyra értékelt tetőszerkezet kötőgerendáinak megcsonkítását. (5. kép) A körbevezető acéljárdáról megtekinthető a tetőszerkezet, s a (nálam) szerencsésebb látogatók két nagyméretű képernyőn valamilyen filmet is láthatnak, amely a tetőszerkezetről szóló tudnivalókat ismerteti.

A tetőszerkezet bemutatásának szándéka pozitívan értékelhető. Hazánkban igen kevés középkori jellegű tetőszerkezet maradt meg, s talán – paradox módon – éppen ritkaságuk következtében a kutatásuk és egy-két kivételtől eltekintve a védelmük is erősen háttérbe szorult. Dokumentálásuk és publikálásuk gyakorlata nem alakult ki. Németországban hasonló felújítási munkát a szerkezet minden állásának dokumentálása, az

ácsjegyek és utólagos elemcserék, valamint egyéb utólagos módosítások teljes körű rögzítése és lehetőség szerinti datálása kísér. A nyírbátori református templom tetőszerkezete egyébként Pomozi István már említett munkájának köszönhetően a gondosan kezelt példák közé tartozik, mivel ő már az 1980-as években folyt felújítás során felfigyelt annak jelentőségére. A tetőszerkezet összetett, és igen érdekes konstrukció, amelynek alaptípusa német nyelvterületen alakult ki, és igen elterjedt, Erdélyben is jelentős számú példája maradt fenn.

Sajnálatos azonban, hogy a pozitív kezdeményezés ellenére a tetőszerkezetnek a mostani pályázat által nyújtott jelentős anyagi lehetőséggel párosuló bemutatása ennyire felemás eredménnyel járt: a torony fából készült (vajon a mai karzattal egyidős?) lépcsője elpusztult, s helyét egy oda nem illő, ipari jellegű szerkezetnek adta át. A nyilván nem csekély összeget felemészítő

lift inkább felesleges mint hasznos, a szűkületekben kétirányúvá váló forgalom a múzeumi alapelvekkel ellentétes. Egészséges emberek számára egyébként az alig ötemeletnyi magasság megmásítása nem megerőltető. A

toronyaljban elhelyezett WC talán az épületen kívül is helyet kaphatott volna, hiszen kérdés, hogy szükség van-e rá egy (ekkora) templomban, mindenesetre a turistacsoportok érkezése előtt a nagyobb torlódás elkerü-

*10. Nyírbátor,
református templom.
A megújult
templombelső*

*II. Nyírbátor,
református templom.
Az egykori sekrestye a
felújítás után*

lése érdekében célszerű a funkciójáról tájékoztató táblát eltüntetni. Műemlékvédelmi szempontból további aggályokat vet fel a toronyalj felől a hajó nyugati falába mélyített, kétajtós szekrény méretű fülke, amely minden bizonnyal elektromos berendezéseket

rejt. Szívesen remélnénk, hogy léte csupán érzéki csalódás, hiszen az építészeti tervekben nem jelenik meg, s létesítésére kutató jelenlétének hiányában került sor, bár ez utóbbi felvetés egyben fájdalmas paradoxon is, hiszen kutató jelenlétében nem történhe-

tett volna meg, hogy egy középkori templom falába egy elektromos szekrény kedvéért lyukat vágjanak. (6. kép)

A karzataljat a templomtéről új üvegfal választja el, amely bukdácsolva kerüli meg a karzattartó oszlopok fejezeteit. (7. kép) Tanulságos az építészeti műleírás vonatkozó szakaszát idézni: „A karzat alatti tér szolgál a látogatók ellenőrzésére, informálására és a

forgalom csillapítására. E tér üvegszerkezettel lesz leválasztva a hajótól, így a liturgikus események alatt is biztosítva van a forgalom elválasztása. [...] Istentisztelet esetén a fedélszék és a kiállítások külön látogathatóak, önálló megközelítéssel (templomteret kihagyva) és [a látogató – szerk.] a sekrestye lépcsőházi, szabadba nyíló ajtón át távozik.” Az üvegfal tehát annak érdekében

12. Nyírbátor, a református templom oratóriuma

13. Nyírbátor, a református templom északkelet felől, felújítás után

létesült, hogy a turistaforgalom az istentiszteletek idején is zavartalanul folyhasson. Nos, hetente egyórányi szünetet talán elviselne a turistaforgalom, s a kényszerű pihenő jelezné az értékrendet: Isten házában elsőbbséget élvez a liturgia.

Az üvegfalnak egyébként szélfogó szerepe nincs, hiszen a fő forgalom a portikusszal ellátott déli bejáraton keresztül zajlik. A nyugati bejáratához most lépcső sem vezet a sétány felől, habár az egyenes vonalú feljutás megengedése kézenfekvő lenne, azt azonban éppen e projekt keretében szüntették meg. Nem vitatom, az a „kényszer”,

hogy a nyugat felől érkező látogató megkerülje a templomot, és dél felől jusson fel a dombra, előnyös és jól megfontolt rávezetési effektus lehet, ami komplexebb élményt nyújt, mint az egyenes vonalú feljutás. (8. kép) Azt azonban nehezen lehet elképzelni, hogy a látogatók másodsorra is szívesen kerüljessék a templomot: nyilvánvaló, hogy elsőként a déli bejáratnál próbálkoznak majd. Az épület környezetének és belső működésének tervezői mintha nem lettek volna beszélő viszonyban egymással.

S ha már a templom tágabb környezete szóba került, érdemes egy-két mondatnyi

kitérő erejéig figyelmet szentelnünk a két templomot összekötő Várostarténeti sétánynak is.⁶ Alapkérdés, hogy a telekszerkezet, a történeti struktúra semmibevétele megengedhető-e történeti környezetben? Emellett megkérdőjelezhető, hogy a sétány betölt-e valós funkciót; ottjártakor egyetlen család lézengett rajta, noha turisztikai főidény volt. Kertépítészeti terveinek színvonala egyébként megfelel a mai gyakorlatnak, sőt e tekintetben talán inkább az átlag felett helyezkedik el, ami a terek határolását, a növényzet telepítését és a burkolatokat illeti, bár a kivitel már sok kifogásolnivalót hagy maga után. A fő attrakciót jelentő szoborkompozíciók azonban képviselői minden rossznak, amit e műfaj produkálni képes. (9. kép) A gyermek vízjátékot a szobrászat alapismereteivel sem rendelkező iparosok mintázták meg. Egyetlen reménységünk lehet e „művekkel” kapcsolatban: a mesterségbeli tudás (hiánya) a kivitel színvonalában is érződik majd, s idejekorán szétmállanak. Addig egyetlen kifogást fogalmaznék meg velük s a várkastélyban elhelyezett társaikkal szemben: nem történelmi helyszín, hanem a vidámpark hajdani elvarázsolt kastélya lenne méltó helyük.

A templomtérben a legszembeütőbb változást a három nagyméretű aronccsilár megjelenése okozza. Igénytelen kivitelüket sajnos nem menti történeti formát idéző jellegük. (10. kép) A drótkerítések „spanolásánál” megszokott alumíniumöntvények nem méltók a templomtérhez.

A mostani átalakítások során „csökkentették” a padok számát. Igaz ugyan, hogy nem kiemelkedő jelentőségű bútorokról van szó, de sorsuk mégsem közömbös, hiszen jó minőségű, régiségüknél fogva is védendő darabokról van szó.

A két Batori-síremlék áthelyezése az egykori sekrestyébe alapvetően értékelhető gondolat, már csak azért is, mert már korábbi helyükön sem valós sírt jelöltek.⁷ Igazán indokoltá azonban abban az esetben vált volna az áthelyezés, ha a kiállítótérnek szánt sekrestyében megtekintésüket, megismerésüket jobban szolgáló, múzeumi bemutatáshoz közelebb álló körülmények közé kerültek volna.⁸ Sajnálattal kell azonban megállapítani, hogy hónapokkal az alapvetően turisztikai célzatú projekt zárása után a templomról és berendezéséről semmiféle tájékoztató anyag,

felirat nem volt látható, az idelátogató saját tudására és útikönyvére szorult.⁹ S ha már a muzeológiai részleteknél tartunk, megjegyzésre érdemes, hogy a világítórendszer fel függesztésére alkalmazott csövek zavaros látványa sajnálatos módon lerontja az egykori boltozatot érzékeltető héjak által keltett térélményt. (11. kép)

Az oratórium tere érdekes, bár némileg zavaróan keverednek benne a modern és történelmi (ám kérdéses hitelességű) formák. Kár továbbá, hogy a nagyvonalúság érzetét vicceskedő részletek rontják, mint például a sekrestye keleti falának vonalában álló szentélytámpillér fedkövének kis ablakocskába foglalása. (12. kép) A hitelesség érzetét csökkenti az oratórium aprólékos formákból épülő, neogótikus jellegű koro-

14. Nyírbátor, református templom. A megújult lábazat falfelülete

15. Nyírbátor,
református templom.
A nyugati kapu – res-
taurálás után?

názópárkánya is. Kérdés továbbá, hogy a fiók- és mestergerendákból álló födémkonstrukció nem lett volna alkalmas saját, valamint a tetőszerkezet terhének hordására, és szükséges volt a nem túl nagyméretű teret 25 cm vastag vasbeton lemezzel fedni? Kétségeket támaszt a szemlélőben az is, hogy mestergerendákat kizárólag a falak mentén helyeztek el, ahol azoknak statikai szerepük nincs. Megjegyzendő végül, hogy a KÖH Tervtárában található, 1960-as évekbeli helyreállítás előtt készült fotó tanúsága szerint az oratóriumot hajdan egyszerű félnyeregetető fedte, a mai bonyolult, összetett idomú tetőszerkezet az ismert történeti forrásnak ellentmond.¹⁰ (13. kép)

A felújítási munkák során a templom homlokzatain javították a vakolatot, és újrifestették a homlokzatokat. A kutatás és dokumentálás számára egyedülálló alkalom kihagyásán túl sajnálattal kell megállapítani, hogy az új lábazati felületek természetellenesen simák. (14. kép) A mindent beborító hófehér festés pedig (főként most, vadonatújban) az egész épületet anyagtalanná, makettszerűvé varázsolja, hasonlóan a szintén habostortává csinosított minorita templomhoz. Egészében véve a templom nem egy restaurált középkori, hanem egy újjáépített épület benyomását kelti. Éppen az e rovat egyik korábbi írásában idézett, Alois Riegl rendszerébe tartozó régiségérték¹¹ megőrzé-

sének kívánalmát felülírta a közízlésnek megfelelő szép és újszerű megjelenés.

Nem mehetünk el szó nélkül a pályázati beszámoló szerint „restaurált” kőszerkezetek látványa mellett sem. A kőstukkóval készült javítások egyes helyeken ordítóan eltérő textúrájúak az eredeti kőfaragványoktól, egységget a festésnek beillő patinázás sem teremtett. A kőkiegészítések és a fugák a kőrestaurálási alapelveknek ellentmondóan egybemosódnak. A nyugati kapu lábazata pedig sókivirágzástól(?), nedvességtől(?) foltosan szégyenkezik. (15. kép)

Összegezve a tapasztaltakat megállapíthatjuk, hogy a templomon végzett beavatkozások egy része, például a tetőszerkezet javítása, a héjazat cseréje, a külső vakolat felújítása stb. minden vitán felül szükséges állagmegóvási jellegű tennivaló volt, amelyek elkészültét örömmel nyugtázhadjuk, a megvalósítás módja miatti kifogások dacára is. Az oratórium rekonstrukciójának szándéka műemlékvédelmi szempontból nem lett volna szükséges – bár elfogadható cél, amennyiben hasznos funkciót tölti meg –, megvalósítása azonban már egyáltalán nem mentes a kétségektől. A tetőszerkezet bemutatása elviekben kívánatos, de gyakorlati megvalósításának következményeit áttekintve vagy elhagyása, vagy jóval szerényebb jellegű kivitelezése lett volna célszerű. Az érte fizetett ár nem áll arányban a nyereséggel. Súlyosbító körülmény, hogy a döntés még csak nem is ad hoc módon történt: műemlékvédelmünk legfelsőbb szakmai grémiuma, a Műemléki Tanácsadó Testület is jóváhagyta. A látogatóúton és a várkastélyban elhelyezett szobrok szellemi értéktelensége különösen a helyi múzeumban őrzött, országos viszonylatban is jelentősnek minősülő gyűjtemény ismeretében mellbevágó. A kitűnő anyag szegényes körülmények között, a letűnt szocialista kor installációi társaságában várja a feltámasztást. Felmerül a kérdés: vajon a nagyszabású projekt keretében nem lett volna hasznosabb a múzeum fejlesztése, a mai kornak megfelelő installáció és egyéb felszerelés beszerzése? Vajon nem növelte volna több és hasznosabb módon a turisztikai kínálatot?

A tudományos kutatások háttérbe szorítása, illetve mellőzése pedig egyenesen az alapvető célok és irányító elvek körüli zűrzá-

varra utalnak: a református templom ugyanis éppen kiemelkedő történelmi értéke miatt kapott ilyen mértékű anyagi támogatást. A történelmi értékből fakadó kötelezettségek figyelmen kívül hagyása tehát az értékrend alapjainak megbomlását jelzi. A viszonyt jól jellemzi a város történelmi látogatóútnak a régészeti feltárást bemutató szoborkompozíciója, amely kivitele és az általa sugárzott szellemi tartalom révén egyben szimbóluma lehetne az egész vállalkozásnak: a szobrászok szemmel láthatólag éppen annyira (nem) tudták, mi fán is terem a régészet, mint amennyi fogalmuk a projekt összeállítóinak volt a református templom jelentőségéről s általában a tudományosságról.

Zárszó: senki ne gondolja, hogy e sorozat szerzői élvezettel vadásznak a kicikizhető példákra. Fájdalmas dolog elkönyvelni, hogy tehetetlenül állunk a talmi célok érdekében folyó fecsérlés láttán, amely nem csupán az anyagi lehetőségeket, de a ránk bízott, soha nem pótolható kulturális örökséget is tékozolja. Jó volt Krisztusnak, hogy kézbe vehette a korbácsot, és kiűzhette a kufárokat. Legalább a templomból...

JEGYZETEK

1. A templomon végzett eddigi műemlékvédelmi beavatkozások a teljesség igénye nélkül: az 1930-as évek első felében Möller István (és talán fia, Möller Károly – KÖH Tervtár, ltsz.: 26243) vezetésével folytak felújítási munkák. Ekkor fogták össze a padlástérben elhelyezett vasbeton szerkezettel az 1834-es földrengés következtében összeropedezett falakat, erősítették meg utólagos elemekkel a tetőszerkezetet (s vágták át sajnálatos módon annak több elemét a vasbeton gerendák beépítéséhez; KÖH Tervtár, ltsz.: 30221), valamint feltárták a templombelsőben a kriptákat. Talán ekkor készült a templomtér műkő lapburkolata. A talajnedvességből eredő károok elhárítása érdekében angolaknál rendszert létesítettek. Feltehetőleg ekkor készültek újra a támpillérek vízvető párkányai (formájukat az északnyugati saroktámpillér 1960-as években eredetinek tartott faragványa hitelesíti – KÖH Tervtár, ltsz.: 5153). Az 1950-es évek végén régészeti ásások folytak, amelyek során feltárták a templomtól északra fekvő Krisztus Teste-kápolna maradványait. 1962–1963-ban Sedlmayr Jánosné (VÁTERV) tervei alapján átfogó helyreállítás történt, amelynek során javították a külső vakolatot, foltokban megtartva a meglévőt, korrigálták a boltozat hibáját. A portikusz födémének elbontásával láthatóvá tették és üvegsáv beiktatásával kiemelték a déli kapu lunettá-

- ját. Kibontották a sekrestye gótikus nyílásait, és az egykori oratóriumot érzékeltető új tetővel látták el az épületrészt. Ekkor bontották ki az ablakok alsó részének befalazását, és helyezték el (valószínűleg újra eredeti magasságukban) a könyöklőket. Kibontották a nyugati ablak befalazását is, amelyben egy 1867-ből származó, minden bizonnyal a befalazást végző mesterek nevét tartalmazó feljegyzést találtak. (Az oratórium lenyomatának állapota alapján nem lenne meglepő, ha annak bontására is 1867-ben, vagy azt követően került volna sor.) A belsőt újrameszelték. A munkálatok során a helyszínen járt Entz Géza néhány alapvető megfigyelést rögzített. Az 1980-as években végzett újabb helyreállítás ismét Sedlmayr Jánosné (VÁTI) tervei alapján folyt. Zárt csapadékvíz-elvezetés készült, teljesen újravakolták a homlokzatokat, műkövel javították a kőszerkezeteket, kijavították a déli előcsarnok és a sekrestye 1960-as évek óta keletkezett hibáit, valamint a sekrestye felett új, az egykori boltozatot érzékeltető fafödémeket készítettek. Szóba került ugyan az OMF Kutatási Osztályának bevonása a munkába, de Hokkyné Sallay Marianne levelének tanúsága szerint anyagi lehetőség és kapacitás hiányában valószínűleg érdemi részvételre nem került sor (KÖH Tervtár, ltsz.: 5154). E felújítási munkák során történt a tetőszerkezet megerősítése Pomozi István (Erfaterv) tervei szerint (KÖH Tervtár, ltsz.: 30220, 30221), alapos dokumentációra támaszkodva, a kor technikai lehetőségeihez mérten a legnagyobb gondossággal, az eredeti elemek megtartására törekedve.
2. A templommal foglalkozó szakirodalom felsorolását mellőzve, csupán a következőket idézzük: Papp Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, 2005.; Simon Zoltán: Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 42, 2009, 1. 135–154.; Feld István: A Bátoriak kegyúri temploma. Megjegyzések az újabb nyírbátori épületrégészeti kutatások értékeléséhez. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 42, 2009, 1. 155–158.
 3. Feld 2009. i. m.
 4. Ha mást nem is, legalább a lábazati zónát teljes egészében meg lehetett volna figyelni, dokumentálni.
 5. További adalék a témához, hogy Jákkal kapcsolatban azért került sor a fedés tárgyalására, mert a tulajdonos püspökség a használt cserép alkalmazása

ellen tiltakozott, és ragaszkodott ahhoz, hogy vadonatúj, gyári cserepekkel fedjék újra a tetőt, inkább vállalva különleges német „műemléki” cserép beszerzését is, amelynek ára jelentősen meghaladja a használt cserépből készülő fedését. Megdöbbenő, hogy a püspökség részéről a használt cserép alkalmazásával szemben elhangzott érvek egytől egyik ugyanazok voltak, amelyek egy nem műemlék, átlagos értékű épület esetében szerepeltek volna, tehát kizárólag a praktikum, az építőipari garancia stb., valamint az is, hogy a hatóság ezeket akceptálta.

6. „Nyírbátor Várostarténeti sétány ünnepélyes átadása. 2011. május 28-án ünnepélyes keretek között és egész napos program kíséretében átadásra került a Nyírbátori Református templomot és a Minorita templomot összekötő, mintegy 500 méter hosszúságú várostörténeti sétány, mely kialakításában és koncepciójában egyaránt egyedülálló építészeti-tájépítészeti-szobrászati alkotás. A megvalósítás szándéka régóta létezik, és a településrendezési tervben a város vezetése már korábban gondoskodott a szükséges feltételek megteremtéséről. A részletes megvalósítás alapvető koncepcióját és annak részletes megvalósítását a generáltervező ART VITAL KFT részéről Kovács Rita és Végh József építészek, a tájépítészeti altervező Korzó Tervező Stúdió Kft. részéről Grabner Balázs tájépítész vezető tervező, valamint Terhes Dénes tájépítész tervező dolgozták ki. A Báthory család történetével kapcsolatos szobrokat, domborműveket, egyéb térplasztikai megoldásokat Megyeri János alkotóművész készítette. A létesítmény generálkivitelezését a nyíregyházi székhelyű Köz-mű-Generál Kft. végezte.” <http://www.artvital.hu/index.php?lang=hun&ac=6&id=&datum=2000>
7. Bátori István († 1493) erdélyi vajda, a kenyérmezei csata egyik hőse, valamint a zsolnári Bátori István († 1605) országbíró síremlékéről van szó.
8. Például egy, a szarkofág fölé helyezett tükör segíthetne rálátni a fedlapra.
9. Cikkem leadásakor kapott hírek szerint további képernyőket helyeztek el, amelyeken a templom és berendezésének történetéről szóló filmet vetítenek.
10. KÖH Tervtár, ltsz.: 5153.
11. Somorjay Sélysette: Gondolkodjunk az értékről! *Műemlékvédelem*, 55. 2011. 265–266.

(A képek, a 2. felvételt kivéve, a Szerző felvételei)